

Література

1. Бондарчук, О. І. Психологічна підготовка керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін: гуманістично-ціннісний підхід [Текст] / О. І. Бондарчук // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. – 2014. – Вип. 121. – С. 38–43.
2. Бондарчук, О. І. Психологічна підготовка керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін [Текст]: посібник / О. І. Бондарчук, Л. М. Карамушка, А. С. Москальова, О. О. Нежинська та ін.; ред. О. І. Бондарчук. – К.: Ун-т менеджменту освіти НАПН України, 2014. – 244 с.
3. Деркач, А. А. Формирование и развитие профессионального мастерства руководящих кадров: социально-психологический тренинг и прикладные психотехнологии [Текст] / А. А. Деркач, А. П. Ситников. – М.: Луч, 1993. – 72 с.
4. Карамушка, Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти [Текст]: монографія / Л. М. Карамушка. – К.: Ніка-Центр, 2000. – 332 с.
5. Карамушка, Л. М. Технологія психологічної підготовки персоналу держадміністрації до роботи в команді [Текст]: навч. пос. / Л. М. Карамушка, О. А. Філь, В. В. Левковець та ін. – К.: Наук. світ, 2008. – 182 с.
6. Багрунов, В. П. Половые различия в видовой и индивидуальной изменчивости психики человека [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук / В. П. Багрунов. – Л., 1981. – 20 с.
7. Бендас, Т. В. Гендерные исследования лидерства [Текст] / Т. В. Бендас // Вопросы психологии. – 1999. – № 4. – С. 20–24.
8. Ильин, Е. П. Дифференциальная психология мужчины и женщины [Текст] / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
9. Абрамова, А. И. Подготовка менеджеров [Текст] / А. И. Абрамова. – К.: УкрНИИТИ, 1990. – 36 с.
10. Активные формы обучения в повышении квалификации руководителей школ [Текст]: метод. реком. – К.: Укр. інст. підвищ. кваліф. керівних кадрів освіти, 1999. – 36 с.

11. Большаков, В. Ю. Психотренинг: социодинамика, игры, упражнения [Текст] / В. Ю. Большаков. – СПб.: Социально-психологический центр, 1996. – 380 с.

References

1. Bondarchuk, O. I. (2014). Psychologichna pidgotovka kerivnykiv osvitnih organizacij do dijal'nosti v umovah zmin: gumanistychno-cinnisnyj pidhid. Visnyk Chernigiv'skogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu. Serija: Psychologichni nauky, 121, 38–43.
2. Bondarchuk, O. I., Karamushka, L. M., Moskal'ova, A. S., Nezhyn's'ka, O. O. et. al.; Bondarchuk, O. I. (Ed.) (2014). Psychologichna pidgotovka kerivnykiv osvitnih organizacij do dijal'nosti v umovah zmin. Kyiv: Un-t menedzhmentu osvity NAPN Ukrainy, 244.
3. Derkach, A. A., Sitnikov, A. P. (1993). Formirovanie i razvitie professional'nogo masterstva rukovodjashhikh kadrov: social'no-psihologicheskij trening i prikladnye psihotehnologii. Moscow: Luch, 72.
4. Karamushka, L. M. (2000). Psychologija upravlinnja zakladamy seredn'oi' osvity. Kyiv: Nika-Centr, 332.
5. Karamushka, L. M., Fil', O. A., Levkovec', V. V. et. al. (2008). Tehnologija psihologichnoi' pidgotovky personalu derzhadministracii' do roboty v komandi. Kyiv: Nauk. svit, 182.
6. Bagrunov, V. P. (1981). Polovye razlichija v vidovoj i individual'noj izmenchivosti psihiki cheloveka. Leningrad, 20.
7. Bendas, T. V. (1999). Genderные issledovanya liderstva. Voprosy psichology, 4, 20–24.
8. Il'in, E. P. (2003). Differencial'naja psichologija muzhchiny i zhenshiny. Sankt-Peterburg: Piter, 544.
9. Abramova, A. I. (1990). Podgotovka menedzherov. Kyiv: UkrNIINTI, 36.
10. Aktivnye formy obuchenija v povyshenii kvalifikacii rukovoditelej shkol (1999). Kyiv: Ukr. inst. pidvishh. kvalif. kerivnih kadriv osvity, 36.
11. Bol'shakov, V. Ju. (1996). Psihotrening: sociodinamika, igry, upravnenija. Sankt-Peterburg: Social'no-psihologicheskij centr, 380.

Рекомендовано до публікації д-р псих. наук Просандєєва Л. Є. надходження рукопису 15.09.2016

Кот Галина Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент, кафедра культурології, Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Чигоріна, 20, м. Київ, Україна, 01601
E-mail: myrrr27@mail.ru

УДК 159.9.07

DOI: 10.15587/2313-8416.2016.81338

ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ОСІБ ІЗ НИЗЬКИМ ЕКОНОМІЧНИМ СТАТУСОМ ТА ЇХНЬОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

© **О. А. Ніздрень**

Обґрунтовано теоретико-методичні засади та організацію емпіричної частини дослідження зв'язку соціального капіталу осіб із низьким економічним статусом та їхнього психологічного здоров'я. Проаналізовано відмінності між групами із різним рівнем доходу за показниками психологічного здоров'я, компонентами соціального капіталу. Представлено психологічну модель соціального капіталу як чинника психологічного здоров'я осіб із низьким економічним статусом

Ключові слова: *низький економічний статус, соціальна фрустрованість, психологічне здоров'я, соціальний капітал*

The theoretical and methodological foundations and the organization of the empirical research of the connection between social capital and psychological health of persons with low level of economic status were proved. The peculiarities of the state of psychological health and the development of social capital constituents depending on the level of economic well-being of a person were revealed. The model of the influence of social capital as a factor of the psychological health of persons with low level of economic status was given

Keywords: low economic status, social frustration, psychological health, social capital

1. Вступ

В Україні продовжує розгортання відкритий воєнний конфлікт із Росією: порушення цілісності країни, невизначеність, непередбачуваність розвитку подій, трансформаційні суспільні процеси, складна економічна ситуація спричинюють та підсилюють погіршення у стані психологічного здоров'я населення. Особливо особи із низьким економічним статусом підпадають під більшу кількість стресорів за умови меншого об'єму ресурсів, необхідних для того, щоб впоратися із ними. Виникає потреба в аналізі потенційних ресурсів вирішення проблеми підтримання психологічного здоров'я осіб із низьким економічним статусом, серед яких позиційним є поняття соціального капіталу та власне його набуття чи підсилення. Критичність актуального стану психологічного здоров'я та його можливі ескалативні проєкції суспільства, спільнот, окремого індивіда, зумовлюють цей ресурсноорієнтований вектор.

2. Літературний огляд

Війна у державі змістила акцент та змінила поле осягнення феномену соціального капіталу у нашому дослідженні, що розпочиналося в межах теми лабораторії психології мас і спільнот ІСПП НАПН України «Соціально-психологічні чинники подолання бідності як стилю життя», а продовжується в актуальному фокусі досліджень лабораторії за темою «Психологічні стратегії адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту».

Проблема психологічного здоров'я особи фігурує в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Т. Титаренко розглядає психологічне здоров'я як розвиток, збереження та відтворення фізичного, соціального та особистісного здоров'я, що є основним персональним капіталом людини. Психологічне здоров'я постає не як брак складних проблем, що заважають гармонійному життєконструюванню, а радше як ресурс для їхнього розв'язання. Це здатність знов і знов знаходити себе в групі, спільноті, соціумі, здатність продуктивно працювати, відчуваючи, що життя має сенс, а не просто машинально функціонуючи. Психологічне здоров'я є фундаментом професійної та сімейної реалізації, теоретично забезпечуючи високу якість життя і суб'єктивний добробут [1].

Як зазначає Л. Коробка, здоров'я загалом та, особливо, психологічне здоров'я є втіленням соціального, емоційного і духовного благополуччя (як ресурсу і стану) та потенційною передумовою забезпечення життєвих потреб активного способу життя, досягнення власних цілей, адекватної й оптимальної взаємодії з людьми [2, 3].

Соціальний капітал як соціально-психологічне явище висвітлено в дослідженнях його психологічної природи (П. Шихирев), зв'язку з цінностями (Н. Ле-

бедева, О. Татарко), ментальним здоров'ям (К. Маккінзі), громадянською активністю студентської молоді (І. Семків). Соціальний капітал постає як своєрідний соціально-психологічний ресурс особи і відображає готовність поділяти з іншими інформацію, смисли, почуття, діяльність.

Н. Лебедева і О. Татарко зазначають, що рівень міжособової довіри як складової соціального капіталу є позитивно пов'язаним із психологічним благополуччям і загальною задоволеністю із життя [4].

Можливості нарощування людського капіталу (освіта, кваліфікація, культурний капітал, ресурс здоров'я) визначають життєві шанси неможливих людей у зміні того становища, що склалося та сприяти збереженню і зміцненню їхнього здоров'я [2, 3].

К. Маккінзі, Р. Вітлі, С. Вік зазначають, що в дорослих високий рівень соціального капіталу може бути пов'язаний з позитивною динамікою психологічного здоров'я. Учені констатують взаємну залежність доброго психологічного здоров'я і задоволеності з різних аспектів життя, особливо стосунків з іншими людьми [5].

3. Мета та задачі дослідження

Мета статті полягає у представленні та психологічній інтерпретації результатів дослідження, спрямованого на висвітлення особливостей взаємозв'язку соціального капіталу та психологічного здоров'я осіб із різним економічним статусом.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні задачі:

1. Актуалізувати проблему зв'язку соціального капіталу та психологічного здоров'я осіб із низьким економічним статусом.

2. Представити соціально-психологічну програму дослідження зв'язку соціального капіталу та психологічного здоров'я осіб із низьким економічним статусом.

3. Описати авторську психологічну модель соціального соціального капіталу як чинника підтримання психологічного здоров'я осіб із низьким економічним статусом.

4. Особливості організації дослідження

У контексті соціально-психологічних досліджень проблема зв'язку соціального капіталу та психологічного здоров'я осіб із низьким економічним статусом залишається відкритою, таким чином, актуалізуючи предмет нашого дослідження.

Із метою визначення стану психологічного здоров'я та рівня соціального капіталу осіб із низьким економічним статусом було розроблено програму емпіричного дослідження, перший етап якої передбачав відбір методик та перевірку діагностичного інструментарію (до цієї роботи було залучено 200 ре-

спондентів). За її результатами було сформовано батарею методик для наступного етапу дослідження та визначення процедури роботи з вибіркою.

Під час наступного – констатувального – етапу опитано молодь (віком від 17 до 26 років) у кількості 357 осіб, серед яких 59,39 % жінки, 40,61 % – чоловіки (із них надалі дані анкети 275 осіб залучилися в аналіз результатів дослідження). Процедуру розподілу випробуваних по групах із різним економічним статусом було здійснено за допомогою вимірювання рівня об'єктивного (місячний прибуток у гривнях) доходу. За його показником осіб із низьким економічним статусом виявилось 24 %, середнім – 52 %, високим – 24 % [6].

Відібраний інструментарій охоплював методики, що діагностують: особливості загального стану психологічного здоров'я та його компонентів (позитивні стосунки з іншими, автономія, управління середовищем, особистісне зростання, цілі в житті, самоприйняття) – шкала «Психологічне благополуччя» К. Рифф [7], рівень соціальної фрустрованості як компонента психологічного здоров'я – Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Вассермана в модифікації В. Бойка [8], соціальний капітал на індивідуальному рівні – Питальник для вимірювання індивідуального соціального капіталу КРИКС Р. Стил в адаптації І. Семків [9], загальну довіру до людей і людської спільноти загалом – «Шкала довіри» М. Розенберга [10], загальний рівень толерантності – методика «Індекс толерантності» Г. Солдатової, О. Кравцової, О. Хухлаєвої, Л. Шайгерової, що дає змогу визначити загальне ставлення до світу, інших людей, а також соціальні постави в різних сферах взаємодії, де має місце толерантність/інтолерантність особи [11], характеристики ціннісної сфери – методика «Ціннісний опитувальник Ш. Шварца» в модифікації І. Семків [9], суб'єктивне економічне благополуччя – опитувальник «Суб'єктивне економічне благополуччя» В. Хащенко [12].

5. Результати дослідження зв'язку соціального капіталу та психологічного здоров'я осіб із низьким економічним статусом

Порівняльний аналіз стану психологічного здоров'я осіб із високим і низьким економічним статусом здійснювався за допомогою критерія U-Манна-Вітні. Його результати засвідчують в осіб із низьким економічним статусом увиразнену, себто відмінну від групи забезпечених осіб, соціальну фрустрованість ($p \leq 0,05$), а також соціальну фрустрованість рівнем своєї освіти ($p \leq 0,01$), матеріальним станом ($p \leq 0,05$), житлово-побутовими умовами ($p \leq 0,05$), можливістю вибору місця роботи ($p \leq 0,05$).

Економічний оптимізм/песимізм ($p \leq 0,05$), стан позитивних стосунків із іншими ($p \leq 0,05$), автономії ($p \leq 0,01$), самоприйняття ($p \leq 0,01$) та психологічного благополуччя ($p \leq 0,01$) осіб із низьким економічним статусом сягають переважно середнього та низького рівнів, а фінансова депривованість ($p \leq 0,001$), фінансовий стрес є більш вираженими.

За результатами дослідження соціального капіталу було констатовано значущі відмінності за кри-

терієм U-Манна-Вітні між групами з різним економічним статусом за такими показниками – ресурс дозвілля приватної сфери соціального капіталу ($p \leq 0,05$), публічна сфера соціального капіталу ($p \leq 0,05$) та його соціально-професійний ресурс ($p \leq 0,001$), що їх набагато менше використовують матеріально незабезпечені особи. Зміст описаних відмінностей між групами респондентів із низьким і високим рівнем прибутку фіксує індивідуально- та соціально-психологічні риси матеріально незабезпечених осіб, що істотно та здебільшого негативно впливають на стан їхнього психологічного здоров'я.

На основі результатів регресійного аналізу встановили, що складові соціального капіталу впливають на показники психологічного здоров'я осіб із низьким економічним статусом. Довіра є чинником зниження соціальної фрустрованості ($R^2=0,087$, $p \leq 0,05$, $\beta=-0,295$), фрустрованості матеріальним станом ($R^2=0,062$, $p \leq 0,05$, $\beta=-0,249$). Доступність до емоційного ресурсу приватної сфери є чинником самоприйняття у малозабезпечених ($R^2=0,087$, $p \leq 0,05$, $\beta=0,295$).

Для цих осіб основною детермінантою із ціннісних орієнтацій для підтримання психологічного благополуччя є доброзичливість ($R^2=0,143$, $p \leq 0,01$, $\beta=0,378$), а також доступність до ресурсів приватної сфери. Цілі у житті визначаються доступністю до продуктивних вмінь приватної сфери соціального капіталу ($R^2=0,179$, $p \leq 0,001$, $\beta=0,424$) та активізацією доброзичливості ($R^2=0,132$, $p \leq 0,05$, $\beta=0,364$). Доступність до продуктивних вмінь виступає й основним чинником підтримання управління середовищем ($R^2=0,065$, $p \leq 0,05$, $\beta=0,255$). Позитивні стосунки з іншими спричинені зростанням доступності до ресурсів приватної сфери соціального капіталу ($R^2=0,222$, $p \leq 0,001$, $\beta=0,472$) та активізацією самостійності ($R^2=0,074$, $p \leq 0,05$, $\beta=0,273$). Автономія не залежить від мірності соціального капіталу, але зростає від значення універсалізму, а знижується – від зростання традиції та влади ($R^2=0,334$, $p \leq 0,05$, $\beta_{ун}=-0,421$, $p \leq 0,001$, $\beta_{пр}=-0,387$, $p \leq 0,001$, $\beta_{вл}=-0,221$, $p \leq 0,05$). Чинниками особистісного зростання осіб із низьким економічним статусом є доступність до ресурсів приватної сфери ($R^2=0,149$, $p \leq 0,001$, $\beta=0,386$) та активізовані цінності доброзичливості, стимуляції ($R^2=0,227$, $p \leq 0,001$, $\beta_{д}=0,298$, $\beta_{ст}=0,298$, $p \leq 0,05$).

На основі результатів кореляційного та регресійного аналізу розроблено модель соціального капіталу як чинника підтримання психологічного здоров'я осіб із низьким економічним статусом. Встановлено, що:

- індивідуальні цінності малозабезпечених впливають на включеність у взаємодію із іншими;
- довіра виконує функцію підтримання включеності, забезпечує активізацію соціального капіталу загалом;
- активізація довіри та певних типів цінностей є чинниками підтримання психологічного здоров'я;
- доступність до ресурсів соціальної мережі разом із активізацією цінностей, довіри, визначає імовірність, орієнтацію спрямованості (зростання/зниження) психологічного здоров'я.

Саме ця модель у подальшому слугує основою напрацювання програм активізації соціального капіталу щодо актуалізації підтримання психологічного здоров'я осіб із низьким економічним статусом.

6. Висновки

Визначено, що особам із низьким економічним статусом характерна увиразнена порівняно із забезпеченими особами соціальна фрустрованість. Економічний оптимізм, стан позитивних стосунків із іншими, автономії, самоприйняття та психологічного благополуччя загалом в осіб із низьким економічним статусом сягають переважно середнього та низького рівнів, а фінансова депривованість, фінансовий стрес є більш вираженими. Встановлено, що публічна сфера соціального капіталу та його соціально-професійний ресурс використовується особами із низьким економічним статусом набагато менше, ніж тими, хто має високий економічний статус. Представлено побудовану психологічну модель соціального капіталу як чинника підтримання психологічного здоров'я осіб із низьким економічним статусом.

Література

1. Титаренко, Т. М. Як допомогти свідкам і учасникам травматичних подій: горизонти соціально-психологічної реабілітації [Текст] / Т. М. Титаренко // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – № 4 (29). – С. 163–170.
2. Коробка, Л. М. Особливості ставлення до здоров'я носіїв бідності як стилю життя [Текст] / Л. М. Коробка // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2014. – С. 49–58.
3. Коробка, Л. М. Психологічне здоров'я людини в контексті здорового способу життя [Текст] / Л. М. Коробка // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2012. – № 2. – С. 332–337.
4. Лебедева, Н. Социальный капитал: теория и психологические исследования [Текст]: монография / Н. Лебедева, О. Татарко. – Москва: РУДН, 2009. – 233 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/298420>
5. McKenzie, K. Social capital and mental health [Text] / K. McKenzie // The British Journal of Psychiatry. – 2002. – Vol.181, Issue 4. – P. 280–283. doi: 10.1192/bjp.181.4.280
6. Ніздрань, О. А. Методичні засади соціально-психологічного дослідження психологічного здоров'я і соціального капіталу осіб із низьким економічним статусом [Текст] / О. А. Ніздрань // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2015. – № 3-4 (48-49). – С. 49–53.
7. Ryff, C. D. The structure of psychological well-being revisited [Text] / C. D. Ryff, C. L. M. Keyes // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – Vol. 69, Issue 4. – P. 719–727. doi: 10.1037//0022-3514.69.4.719

8. Практическая психодиагностика. Методики и тесты [Текст]: учебное пособие / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: Бахрах-М, 2001. – 672 с.

9. Семків, І. І. Соціальний капітал як чинник громадянської активності студентської молоді: психологічна модель [Текст]: дис. ... канд. психол. наук / І. І. Семків. – Львів, 2009. – 268 с.

10. Rosenberg, M. Organizations and values [Text] / M. Rosenberg. – Glencoe, IL: Free Press, 1957. – P. 25–35.

11. Психодиагностика толерантности личности [Текст] / ред. Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова. – М.: Смысл, 2008. – 172 с.

12. Хащенко, В. А. Субъективное экономическое благополучие и его измерение: построение опросника и его валидизация [Текст] / В. А. Хащенко // Экспериментальная психология. – 2011. – Т. 4, № 1. – С. 106–127.

References

1. Tytarenko, T. M. (2015). Jak dopomogty svidkam i uchashnykam travmatychnyh podij: goryzonty social'no-psyhologichnoi' rehabilitacii'. Aktual'ni problemy sociologii', psyhologii', pedagogiky, 4 (29), 163–170.
2. Korobka, L. M. (2014). Osoblyvosti stavlennja do zdorov'ja nosii'v bidnosti jak stylu zhyttja. Naukovyj visnyk Chernivets'kogo universytetu, 49–58.
3. Korobka, L. M. (2012). Psyhologichne zdorov'ja ljudyjny v konteksti zdorovogo sposobu zhyttja. Osvita regionu: politologija, psyhologija, komunikacii', 2, 332–337.
4. Lebedeva, N., Tatarko, O. (2009). Social'nyj kapital: teorija i psihologicheskie issledovanija. Moscow: RUDN, 233. Available at: <http://www.twirpx.com/file/298420>
5. McKENZIE, K. (2002). Social capital and mental health. The British Journal of Psychiatry, 181 (4), 280–283. doi: 10.1192/bjp.181.4.280
6. Nizdran', O. A. (2015). Metodychni zasady social'no-psyhologichnogo doslidzhennja psyhologichnogo zdorov'ja i social'nogo kapitalu osib iz nyz'kym ekonomichnym statusom. Pedagogichnyj proces: teorija i praktyka, 3-4 (48-49), 49–53.
7. Ryff, C. D., Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. Journal of Personality and Social Psychology, 69 (4), 719–727. doi: 10.1037//0022-3514.69.4.719
8. Rajgorodskij, D. Ja. (2001). Prakticheskaja psihodiagnostika. Metodiki i testy. Samara: Bahrah-M, 672.
9. Semkiv, I. I. (2009). Social'nyj kapital jak chynnyk gromadjans'koi' aktyvnosti students'koi' molodi: psyhologichna model'. Lviv, 268.
10. Rosenberg, M. (1957). Organizations and values. Glencoe, IL: Free Press, 25–35.
11. Soldatova, G. U., Shajgerova, L. A. (Eds.) (2008). Psihodiagnostika tolerantnosti lichnosti. Moscow: Smysl, 172.
12. Hashhenko, V. A. (2011). Sub'ektivnoe jekonomicheskoe blagopoluchie i ego izmerenie: postroenie oprosnika i ego validizacija. Jeksperimental'naja psihologija, 4 (1), 106–127.

*Рекомендовано до публікації д-р псих. наук, професор Васютинський В. О.
Дата надходження рукопису 12.09.2016*

Ніздрань Олександра Андріївна, аспірант, Лабораторія психології мас і спільнот, Інститут соціальної і політичної психології Національної академії педагогічних наук України, вул. Андріївська, 15, м. Київ, Україна, 04070
E-mail: onizdran@ukr.net